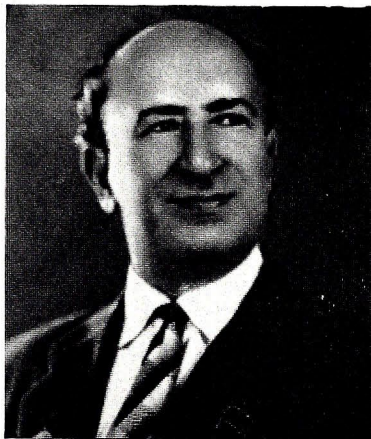

АЗƏРБАЈЧАН
ХАЛГ
МУСИГИЧИЛƏРИ

БАҚЫ
ЖАЗЫЧЫ
1985

Бүлбүл

АЗЭРБАЙҶАНЫН халг жазычысы, академик Мирзэ Ибраһимов өз мәгаләларинин бириндә жазмышдыр: «Бүлбүл сөзүн там мә'насында бөјүк, өлмәз сәнәткардыр. Онун гранит һејкәли халгын үрәјиндәдир».

Бу сөзләрдә дәрин бир һәгигәт вардыр. Бүлбүл һәгигәтән үмүмхалг мәһәббәти газанмышдыр.

Мәшһур халг мүғәнниси Бүлбүл (Муртуза) Мәшәди Рза оғлу Мәмәдов 1897-чи илин ијун ајында Шуша шәһәриндә даббаг айләсиндә анадан олмушдыр.

Бүлбүлүн ушаглыг вә кәнчлик күнләри ағыр кечмишдыр. О, диндар аиләдә тәрбијә алмышдыр Бүлбүлүн атасы Мәшәди Рза киши кечәләр өз евиндә Гур'ан сурәси охутдурмагдан хошланарды. Кәнч Бүлбүл бу «сурәләри» атасынын тәләби илә «Һичаз» вә «Зәммин-хәрә» үстүндә охујарды. Ајдындыр ки, белә бир һәјат Бүлбүлүн мәнлијини сыхыр, ону инчидирди.

Бүлбүл һәлә ушаг икән көзәл вәтәни Шушанын фүсункар тәбиәтиндән илһам алмышды. Онун гәлбини тәкчә тәбиәтин көзәллији дејил, о дөврүн мәшһур ханәндәларинин үрәкачан, мәлаһәтли сәси фәһ етмишди. Бүлбүл «Ғајабашы»нда, «Ғыrx пилләкан»да вә «Ҷыдыр дүзү»ндә өз мәлаһәтли сәсини «Топхана» бүлбүлләринин инчә нәғмәсинә гошараг охумағы севәрди. Онун инчә бир мәһарәтлә сары бүлбүлләри јамсыла-масыны көрән шәһәр әһли елә о замандан балача Муртузаја Бүлбүл ады вермишди.

Бир күн Шушанын «Чухур мәһәлләси»ндә тоја дә'вәт олунан тарзән Мәшәди Ҷәмил гоншулары 13 јашлы Бүлбүлү дә бу мәчлисә апармышды. Тојун сон кечәсиндә Мәшәди Ҷәмилин хаһиши илә мәчлисин «падшаһы» Әллаф Кәрбәләјы Шүкүр Бүлбүлүн охумасына ичазә вер-

ди. Мәшәди Ҷәмилин мүшајиәти илә «Маһур» охујан Бүлбүлүн гејри-ади сәсиндән вәчдә кәлән динләјичиләр она «Гарабағ шикәстәси»ни дә охутдурдулар. Мәчлисдәки адамлар ону узун заман һәрарәтлә алгыш-ладылар. Бүлбүлүн әмиси оғлу исә буну алчаглыг һесаб едиб «кәнч ханәндәни» данлајыр вә Ҷамаатын арасында онун үзүнә бир силлә ву-рур. Бүлбүл диндар гоһум-әҗрабасынын һәгарәтинә дөзмәјиб, «Ғарға» ләғәби илә мәшһур олан гармончу Чолаг Мәшәди Мүсејиблә бирликдә Кәнчә шәһәринә гачыр.¹

Бүлбүл Кәнчәјә кәлән күндән Ҷајханаларда, карвансара вә меһ-манханаларда «Ғарға»нын мүшајиәти илә чалыб-охујурду. Бу заман Кәнчә шәһәринин тој мәчлисләриндә мәшһур ханәндәләр Бүлбүлчан, Мәлибәјли һәмид вә Муса Шушински чыхыш едирдиләр. Одур ки, Бүлбүл бу көркәмли сәнәткарларла јахындан таныш олур, һәтта он-ларла бирликдә Кәнчә маһалында мәчлисләрдә чыхыш едир. Халг мәч-лисләри Бүлбүлүн илк мусиги мәктәби олур. Бүлбүл өзү дә мәгаләлә-ринин бириндә јазырды: «О дөврүн мәдәнијјәт евләри халг тојлары иди».

Кәнч ханәндә илк илләрдә охудуғу муғамларда Ҷаббар Ғарјағды оғлуну тәглид едирди. Һәтта бу барәдә халг арасында гәрибә рәвәјәт-ләр дә вардыр.

Бир күн Ҷаббар Ғарјағды оғлу Кәнчә шәһәринә—мәчлисә чағыры-лыр. Ев саһиб Бүлбүлү дә һәмин мәчлисә дә'вәт едир. Лакин ону Ҷаб-бар Ғарјағды оғлу олан мәчлисдә отуртмурлар, Ҷамахатанда кизләдир-ләр. Ҷамахатанын пәрдәси габағында граммофон гојулур. Ев саһиб Ҷаббарын «Маһур»уну охудур. Граммофон сусдугдан сонра Бүлбүл Ҷа-махатандан «Маһур» валынын о бири үзүнү — «Виләјәти» шө'бәсини охумаға башлајыр. Ҷаббар Ғарјағды оғлу һејрәтлә граммофона бахыр. Лакин сәсин һарадан кәлдијини аңлаја билмир. Нәһајәт, бу сирр ачыл-дыгда бөјүк мүғәнни чох севинир. О, Бүлбүлә мәсләһәт көрүр ки, онун-ла Бақыја кедиб орада ханәндә-лик сәнәтини өјрәнсин. Лакин бө-јүк шәһәр һәјаты кәнч Бүлбүлү горхутдугундан Бақыја кетмәк-дән имтина едир.

1915-чи илдә «Хејријә Ҷәмиј-јәти»нин дә'вәтилә Бүлбүл Тифли-сә кедир. Онун биринчи чыхышы Ҷәмијјәтин јәј бинасында олур.

Тәләбкар Тифлис динләјичиләри гаршысында илк дәфә чыхыш едән кәнч мүғәнни тарзән Бала-ча Грикорун мүшајиәти илә бир нечә муғам вә ел маһныларыны инчә бир зөвглә ифа едир. Бүл-бүлүн мүвәффеҗијјәтли чыхышы, көзәл сәси, бүлбүл кими чәһ-чәһ вурмағы һамыдан әввәл Күрчүс-

Бүлбүл вә гармончу Чолаг Ғарға (Мәшәди Мүсејиб) (Кәнчә, 1910-чу ил).

¹ Бах: «Комсомолскаја правда» гәзети, 2 апрел 1938-чи ил, № 75.

танын мәшһур мүғәннис Вано Сарачашвилијә хош кәлир. О, концертдән сонра Бүлбүлүн шәрәфинә верилән гәбулда Бүлбүлүн сәсинә вә исте'дадына жүксәк гүјмәт верир.¹

1916-чы илдә Бүлбүл бүтүн Загафгазијада артыг пешәкар бир ханәндә кими мәшһур иди. Лакин һәмин илин јајындан Бүлбүл исте'дадлы бир опера артисти кими дә тамашачыларын һөрмәтини газаныр. Онун опера сәһнәсинә чыхмағына тарзән Мәшәди Чәмил сәбәб олмушдур. О, «Сейфәл-Мүлүк» операсыны тамашаја гојаркән мәшһур ханәндәләри, о чүмләдән јахын досту Бүлбүлү дә дә'вәт етмишди. ССРИ халг артисти Сидги Руһулла Бүлбүлүн театр сәһнәсиндә илк чыхышыны белә хатырлајырды: «...Кәңч ханәндәнин (Бүлбүлүн — Ф. Ш.) сәһнәјә, артистлијә сонсуз һәвәс вә арзусуну көрүб чох севиндик. Мән онунла әләвә мәшһул олмаға башладым. О, мәшһуләрә чох һәвәслә кәлир вә өз мәләһәтли сәси илә бизи вәлех едирди... Сәадәт* ролуну ојнајан Бүлбүл өз артистлик мөһәрәти вә ифачылыг габилитјәти илә һаыны севиндирди.

Һәмин илдән сонра Бүлбүл тамашаја гојдуғумуз опера вә оперетталарда иштирак едәрди. Бүлбүл өз сәһнә фәалијјәтини инамла давам етдирди, өз үзәриндә јорулмадан чалышды вә халгымызын севимли артисти, көзәл мүғәнниси олду».²

Мәшәди Чәмилди «Сейфәл-Мүлүк» операсында мүвәффәгијәтлә чыхыш едән Бүлбүл бир нечә ил Загафгазијанын шәһәрләриндә верилән тамашаларда опера артисти кими чыхыш едәрәк әһалинин рәғбәтини газаныр. Бүлбүл һәм дә Азәрбајҗан театрынын ағыр вахтларында она көмәк әлини узатмыш, театр тамашаларынын мүвәффәгијәтли кечмәси үчүн әлиндән кәләни әсиркәмәмишди. Бүлбүл дә Сейид Шушински кими ојнадығы театрлардан зәһмәт һаггы алмамыш, әксинә артистләрә мадди јардым кәстәрмишди. Бүлбүлүн сәһнә фәалијјәти һагында Мустафа Мәрданов өз хатирәләриндә јазмышдыр: «О вахт (1916-чы илдә) ханәндә Бүлбүл вә мәшһур тарзән Мәшәди Чәмил Әмиров Јереван шәһәриндә иди. Мән вә М. С. Кирманшаһлы кедиб Бүлбүлдән «Аршын мал алан» вә «Әслин вә Кәрәм» тамашаларында бизимлә чыхыш етмәјә разылыг вермәсини хәһиш етдик.

Бүлбүл әввәлә бир аз тәрәддүд етди, сонра вәзијјәтимизи вә Мәшәди Чәмилдин хәһишини нәзәрә алыб разы олду. Јереванда Бүлбүлүн иштиракы илә вердијимиз тамашалар бөјүк мүвәффәгијәт газанды. Бу, Бүлбүлүн оперетталарда илк чыхышы иди. Онун шөһрәти даһа да артды, бизим мадди вәзијјәтимиз исә бир гәдәр јахшылашды. Бүлбүлә бу зәһмәтини көрә биз пул тәклиф етдик, о, алмады вә бизә деди ки, пула еһтијачы јохдур».³

Бүлбүл адн ханәндәлик чәрчивәсиндә галмамышдыр. О, сәнәтдә јенилик ахтармыш, мусиги елминин ән жүксәк зирвәләринә галхмаг ар-

зусу илә јашамышдыр. Бу арзу Бүлбүлү Азәрбајҗан Дөвләт Консерваторијасына кәтириб чыхартды.

Азәрбајҗанда илк дәфә консерваторија 1920-чи илдә Бақыда јаратылмышды. Бу консерваторија «Шәрг консерваторијасы» адланырды. 1921-чи илин октябр ајында һәмин Шәрг консерваторијасы Азәрбајҗан Дөвләт Консерваторијасына чеврилди¹. Консерваторијада Азәрбајҗан шө'бәси ачылды. Бурада илк азәрбајҗанлы тәләбә Бүлбүл Мәммәдов иди.

Тәләбәлик илләриндә (1921—1927) Бүлбүл Азәрбајҗан вокал сәнәтинин әсаслары илә даһа јахындан мәшһул олмаға имкан тапыр. О, консерваторијада бөјүк һәвәслә тәһсил алыр, јарадычылыг тәрүбәсини даһа да артырырды. Бүлбүл Азәрбајҗан милли мусигисинин бүтүн сәһләриндә фәалијјәт кәстәрир. Шәрг концертләриндә, опера тамашаларында өз көзәл чыхышлары илә һаыны вәлех едир. Бүлбүл «Сатир-Акит» театрынын вердији тамашаларын фәсиләләриндә дә охујурду. Һәлә 1921-чи илин февралында Сүләјман Сани Ахундовун «Мәшәди Ибадын Париждә тоју» вә һачаға Аббасовун «Сабир үзәриндә мәнкәмә» әсәрләри ојнаныларкән Бүлбүл тамашаларын фәсиләләриндә тарзән Ширин Ахундовла чалыб-охумушду. «Бакински рабочи» гәзети јазырды: «Артист Бүлбүлүн чыхышлары бөјүк мүвәффәгијәтлә кечир. Театра кәлән тамашачыларын сајы һәддиндән артыг чохдур».²

Бүлбүл ејни заманда профессор Полјајев, В. Николски вә Н. Сперанскинин вәситәси илә классик рус вә Авропа вокал мусигиси илә јахындан таныш олурду. О, истәр Азәрбајҗан, истәр сә дә рус вә Авропа мусигисинин тәбғигиндә бөјүк ифачылыг мөһәрәти кәстәрирди. 1924—1927-чи илләрдә Бүлбүл бир нечә дәфә Совет Иттифагынын мүхтәлиф шәһәрләринә тарзән Симон Кәспаров вә каманчачы Гриша Бабалов илә гастрол сәфәринә чыхмыш, һәр јердән јени-јени сәнәт гәләбәләри илә гајытмышды³. Бүлбүл Москва вә Ленинград шәһәрләриндә концерт верәркән бош вахтларында рус театрларына, концертләрә кетмәкдән галмырды. О, һәр дәфә рус мүғәнниләрини динләмәклә, онларын ифачылыг сәнәтинин инчәликләрини вә мүвәффәгијәтләринин сиррини өјрәнмәјә чалышырды. О, бу илләрдә мәшһур рус мүғәннис Леонид Собинов вә Азәрбајҗан мусигисини бөјүк мәнәббәтлә севән бәстәкар Р. Глијер илә таныш олмуш, онларла сәнәт достлуғу етмишди. Бүлбүл хатирәләриндә јазыр ки, Собинов Бақыја концерт кәләндә (1924) мән ону динләмәкдән дојмурдум. Собинов Бақыда олан күнләрдә бир дәфә дә олса онун мәшһуләрини, тамашаларыны бурахмаздым.⁴

Бүлбүл Италија сәфәри әрәфәсиндә Бақыда бир нечә концерт вермишди. Онун 1926-чы ил декабрын 26-да Дадаш Бүнјадзәдә адына Дөвләт Түрк Академик Театрында вердији концерт хусусилә марағлы кечмишди. Һәмин концертдә Бүлбүл Гарабағдан кәлмиш 14 јашлы Елоглу Исмајыл⁵ бирликдә охумушду. О заман «Јени јол» гәзетиндә чап

¹ Бах: А. Мәммәдова. Бүлбүл (русча). Бақы, 1965, сәһ. 14.

² Бурада Сидги Руһулла нәдәнсә јанылыр. «Сейфәл-Мүлүк» операсында Бүлбүл һәм вәзирин оғлу Сәид, һәм дә Мәләкә ханым ролларында чыхыш етмишди — *мүәллиф*.

³ Сидги Руһулла, Бүлбүл һагында хатирәләрим. «Коммунист» гәзети, 1957-чи ил, № 304.

⁴ М. Мәрданов. Хатирәләрим. Бақы. 1964, сәһ. 86.

¹ Бах: «Коммунист» гәзети (русча), 1921-чи ил, № 217.

² Бах: «Бакински рабочи» гәзети, 16 феврал, 1922-чи ил, № 36.

³ «Бакински рабочи» гәзети, 1926-чы ил, № 138.

⁴ Бах: А. Мәммәдова. Бүлбүл. Бақы, 1964-чү ил, сәһ. 30.

⁵ Елоглу Исмајыл (1912—1957) Азәрбајҗан вокал сәнәтинин ән исте'дадлы нумә-јәндәләриндән бири, һәм дә мәшһур опера мүғәннис олмушдур — *мүәллиф*.

Бүлбүл Көчмө мәңгиләринің бириндә. (1913-чү ил).

Бүлбүлүн Италијага охумага келдиркән кәч ханәндә Елоғлу Исмайлының иштиракы илә вердјин концертин афишасы, (Бақы, 1927-чи ил).

олунмуш: «Бүлбүлүн концерти» адлы мәгаләдә дејилирди: «...Халгын һүсн-рәғбәтини газанан Елоғлу сәһнә гаршысына чыхараг сүрәкли ал-гышларла гаршыланды. һәммин концертин икинчи дөфә верилмәсинә бахмајараг чамаатын көзү дојмамыш кими сәһнәдән әсла чәкилмирди.

Концертин биринчи нөмрәсиндә һөкүмәт Түрк театросу опера акт-јору Бүлбүл јолдаш ел маһнылары охумагла, бүтүн тамашачылары марағландырды.

14 јашында көзәл сәсә малик Елоғлу Гарабағын ән әски ел маһны-ларындан тутмуш бүкүнкү һаваларына кими охуду. Бундан башга бө-јүк шайрләрин бир чох гәзәлләрини дәхи охуду».¹

1927-чи илдә Бүлбүл өз ихтисасыны артырмаг мәгсәди илә бөјүк мүғәнниләр вәтәни Италијага јола дүшдү. О, Италијада јашадығы ил-ләрдә (1927—1931) Анселма, Деллипонти вә Рафаел Грани кими дөв-рүнүн мәшһур мусиги хадимләриндән дәрс алмыш, Италија вокал му-сигиси мәктәбинин ән истедадлы шакирдләриндән бири олмушдур. Бүлбүл Миланда оларкән дүнјанын мәшһур мүғәнниләрини «Ла Скала» театрының сәһнәсиндә динләмишдир. Хүсусилә, бөјүк рус мүғәнниси Ф. И. Шалјапинин чыхышлары Бүлбүлүн вокал јарадычылығына бө-јүк тәсир бағышламышдыр. һәммишә Шалјапинин адыны бөјүк һөрмәт-лә јад едән Бүлбүл илк дөфә мәшһур мүғәннини нечә динләдијини белә хатырлајыр: «...Бир дөфә ешитдим ки, Шалјапин «Ла Скала» театрына кәлмишдир: «Борис Годунов» тамашасында охујагачдыр. Борисин пар-тијасыны Шалјапин һәм рус, һәм дә италјан дилләриндә охујурду. Бу хәбәри ешиңдә мәнним әһвалым дәјишди... Елә бил мәнә јени бир гүв-вә верилди. Бу көзәл артисти јахындан динләмәк вә көрмәк үчүн мән баһалы јерә билет алдым. О кечә Шалјапин олдуғча малаһәтлә охуду.

Тамашадан сонра бүтүн кечәни јата билмәдим. Шалјапинә гулаг асмагла баша дүшдүм ки, охумаг нечә олар. 2000 мән јәгин етдим ки,

¹ Бах: «Јени јол» гәзети, 28 декабр 1926-чы ил, № 299.

жалпыз вокал техникасына там јиләләнән ханәндә бу сәнәтин устасы ола биләр. Һәмнин кечәдән сонра мән Шалјапинин Милан шәһәриндә вердији тамаша вә концертларинин бирини дә бурахмадым. 14 дәфә ону динләдим. Һәр дәфә дә Шалјапин елә бил јени бир «аләм» јарадырды. Мәним јарадычылығым үчүн, кәләчәк фәалијјәтим үчүн онун чыхышларынын бөјүк хәјри олду. Бөјүк рус артистинин иштиракы илә верилән тамашалар мәним үчүн сәнәт аләминдә олан чәтинликләрә нечә галиб кәлмәји мәнә өјрәтди».¹

Бүлбүл Европа халгларынын мусигисини өјрәнмәклә Азәрбајҗан классик вә халг мусигисиндән узаглашмады. Әксинә о, Италијадан вәтәнә дөндүкдә бүтүн варлыгы илә милли инчәсәнәтә бағланды. Онун һејранедичи сәси өлкәмизин бөјүк театр салонларында ешидилди.

Италијадан догма вәтәнинә гајыдан серимли мүғәнни һәмјерлиләри гаршысында чыхыш етди. «Коммунист» гәзети 1931-чи ил 25 октябр тарихли нөмрәсиндә јазыр: «Октябрын 26-да дөрд ил Италијада мусиги тәһсил алдыгдан сонра Бақыја гајыдан түрк опера артисти Бүлбүлүн концерт олачагдыр.

Бүлбүл Италијанын Милан шәһәриндә ән јахшы профессорларла мәшғул олан вә һазыра там мусиги тәһсилли јекәнә түрк опера артистидир. Бүлбүл Азәрбајҗана кәлмәк истәркән Миланда галмасы она тәклиф олунурса да, Бүлбүл бу тәклифдән ваз кечәрәк Азәрбајҗана гајыдыр.

Ајын 26-да олачаг концертдә (Бөјүк театрда) Бүлбүл «Травиата», «Шәһсәнәм», «Чоконда», «Кармен», «Африканка», «Луиза Миллер», «Тоска» вә башга опералардан аријалар охујачагдыр. Бундан әлавә Бүлбүл Италија вә түрк маһныларыны охујачагдыр».

Бүлбүлүн бу концерти чох бөјүк мүвәфғәјјәтлә кечмишди. Марағлы бурасырды ки, Европа операларынын аријаларыны Бүлбүл Италија диндә ајдын вә сәлис охујурду. Она гулаг асанда белә тәсәввүр јаранырды ки, охујан италијалыдыр.

1931-чи ил декабрын 14-дә Бүлбүл Азәрбајҗан Консерваторијасында «Сәсин диафрагма үсүлунун түрк халг маһнысынын ифадәсиндә тәтбиги»нә даир мәрузә етмишди. Бүлбүлүн Италијадан гајытдыгдан сонра вердији концерт вә марағлы мәрузәси һамыдан әввәл даһи бәстәкар Ү. һачыбәјовун диггәтини чәлб етмишди. О өз чыхышларынын бириндә деммишди:

«...Бүлбүлүн бүкүнкү (1931-чи илин декабр ајынын 14-ү нәзәрдә тутулур — *Ф. Ш.*) мәрузәси олдуғча гијмәтлидир, она көрә ки, мәсәлән, шәхсән мән консерваторија тәләбәләринә үмүјијјәтлә нечә тәрбијә верәчәјим һаггында мүјјән бир гәнаәтә кәлдим.

Мәни Бүлбүлүн мәрузәси илә јанашы, охумасы марағландырыр. Чох шадам ки, өзүнүн илк аддымларындан Европа вокал мәдәнијјәтинә јиләләнмиш, Европа вокал мәдәнијјәтинин тамамилә әкси олан бир мүһитдә тәрбијәләнмиш Бүлбүл Италијада дөрд ил әрзиндә өз габилитјети, өз арзусу сәјәсиндә дәјишә билмишдир.

Мән Бүлбүлүн охумасы һаггында нә дејә биләрәм? Мүғәннинин илк консертини динләјәркән мән мәфтун олдум, театрдан сон дәрәчә мәмнун чыхдым.* Театра кәләркән горхурдум ки, концерт марағсыз кечә. Лакин о заман ки, сәнәткар вокал мәдәнијјәтини чидди өјрәнир вә бу гәдәр көзәл охујур, ондан әсл зөвг алырсан. Бүлбүлүн Европа үслубунда охумасынын кимә нә дәрәчәдә хош кәлдијини дејә билмәрәм, лакин мәним хошума кәлир; о, Шәрг үслубунда да чох көзәл охујур. Лакин белә бир суал ортаја чыхыр: Бүлбүл Европада олдуғу үчүнмү белә көзәл охујур, јохса она Шәрг маһныларыны јахшы охумаға имкан верән башга сәбәбләр вардыр? Әкәр Бүлбүллә јанашы, муғаматла һеч бир әлагәси олмајан һәр һансы бир шәхс дә Европада тәһсил алсајды, зәнимчә о, анчаг Европа һаваларыны чох јахшы охуја биләрди. Демәли, Бүлбүлүн үстүлүјү ондадыр ки, о, һәлә синәдән, боғаздан охумасы бир јана галсын, һәр шәјдән әввәл, ифачылыг мәдәнијјәтинә јиләләнмишдир... Бүлбүл кими мәдәни тәрбијә алан, Шәрг үслубунда охумағы бачаран ифачылар опера вә концерт үчүн гијмәтли кадр олар».¹

Лакин Бүлбүлүн Азәрбајҗан вә Италија дилләриндә арија вә романслар охумасы о заман бир чох мусигичиләри гәнә етмирдир. Онлардан бәзиләри һәтта һүчума кечәрәк, Бүлбүлүн куја «Шәрг охумаг гајдаларыны поздуғуну», «милли мусигидән узаглашдығыны» иддиа едирдиләр. Әлбәттә, илк дөвләрдә Бүлбүл «милли мусиги» тәрәфдарларынын һагсыз һүчумларына гаршы, чәтинликлә дә олса, мүбаризә апармалы олур, бәзән дә охудуғу јени маһнылар илә онлара әкс зәрбә ендирирди.

1933-чү илин јайында «Мүдафиә еви»ндә (Дөвләт Филармонијасында) Бүлбүлүн концертләри олду. Концерт кечәси мусиги һәвәскарлары, артистләр, мусигишүнаслар салона топлашмышдылар. Һәмишә олдуғу кими бу дәфә дә Бүлбүл әввәлчә бир нечә рус вә Гәрби Европа операларындан аријалар охудугдан сонра Азәрбајҗан мусигисинә кечди. Бүлбүл бир нечә классик муғам вә гәдим ел маһныларыны елә устатыгла охуду ки, нәинки динләјичиләр, һәтта Бүлбүлә гаршы чыхан муһафизәкар «мусигичиләр» белә гејри-иради олараг она әл чалдылар. О заман мәтбуатда Бүлбүлүн сон дәрәчә мүвәфғәјјәтлә кечән концертләри һаггында гијмәтли рәјләр јазылмышды. «Коммунист» гәзети јазырды: «Бүлбүлүн ән бөјүк хүсусијјәтләриндән бириси онда олан сон дәрәчә ајдын вә дүзкүн интонасијадыр. Бүлбүл охудуғу маһныларын сөзләрини о гәдәр ајдын, дүзкүн, мәнтиги вурғулары унутмадан дејир ки, тамашачы онун охудуғу бәзи парчаларын мусигисиндән хошланмамыш олса да, сөзләрин илә чәлб олунур. Бүлбүл Шәрг һаваларыны охујаркән тамашачы ихтијарсыз олараг онун охудуғу парчалардакы сөзләрә алудә олур».²

Истәдадлы мүғәнни гәдим Азәрбајҗан маһны вә тәснифләрини бөјүк илһам вә мәһәббәтлә охујурду. О, «Сүсән сүнбүл», «Јахан дүмәлә», «Галада јатмыш идим», «Мәһрибаным» маһныларыны, хүсусилә

* Бұрада сөһбәт Бүлбүлүн 1931-чи ил октябрын 26-да вердији концертдән кедир — *мүғаллиф.*

¹ Бах: Ү. Һачыбәјов. Әсәрләри, 2-чи чилд. Бақы, 1965, сәһ. 161.

² «Коммунист» гәзети, 26 август 1933-чү ил, № 197.

Бүлбүл Чаббар Гарјагды оғлунун охудуғу муғам вә тәснифләри тарзән Гурбан Пиримовун мүшәјәти илә фоноваликә јазаркән. (Бақы, 1934-чү ил).

«Раст», «Секаһ» вә «Шур» тәснифләрини елә инчәликлә ифа едирди ки, көркәмли сәнәткарлар белә «онларын үстүндә Бүлбүлүн мөһүрү вар»— дејә мусиги парчаларыны охумаға чәсарәт етмәздиләр. Бүлбүлүн мәләһәтли сәси өлкәмизин һудудларындан хејли узағлара да јайылмыш, өзүнә сәјсыз-һесабысыз пәрәстишкарлар тапмышды.

Мәлүм олдуғу ки, Бүлбүл тәкчә халг мүғәнниси дејилди. О, һәм дә опера артисти ки, танынмышды. 1937-чи илдә Азәрбајҗан опера тарихиндә бөјүк бир һадисә баш верди. Ү. Һачыбәјов шаһ әсәри олан «Короғлу» операсыны театра тәгдим етди. Бу әсәрин мејдана чыхмасы мусиги мәдәнијәти тарихиндә бөјүк дөнүш јаратды. Гәһрәманыҗ операсы олан «Короғлу»да Үзејир Һачыбәјов классик вә халг мусиги ән-әнәләрини давам етдирәрәк зәнкинләшдирмишди. Бу опера әввәлдән ахыра гәдәр тамашачыларын һиссләрини, дуғуларыны охшајыр, онлары һәјәчанландырыр, онларда милли ифтихар вә руһ жүксәклији ојадырды.

Муғам әсаслары үзәриндә гурулмуш, халг маһны вә рәгсләри, ашыҗарадычылығы вә новаторлуғла зәнкин олан бу операда баш ролда гүдрәтли, сәнәтдә хәлгилији жүксәк гүмәтләндирмәји бачаран сәнәткар чыхыш едә биләрди. Белә бир сәнәткар исә Бүлбүл иди.

Азәрбајҗан халгынын гәһрәмән оғлунун сүрәтини јаратмағ шәрәфи илк дәфә Бүлбүлә гисмәт олду. Бу исә тәсадүфи дејилди. Үзејир Һачыбәјов дәфәләрлә гејд етмишди ки, «Короғлу»ну јазаркән Бүлбүл нәзәрдә тутмушду. Бүлбүлүн јаратдығы Короғлу образынын емоционал тәсири мисилсизди. Короғлунун симасында Бүлбүл Азәрбајҗан хал-

гынын гүдрәт вә ирадәсини, зүлмкарлара гаршы нифрәтини ифадә едирди. Онун ифасында Короғлу јохсулларын, көмәкисизләрин дајағы олан, ишғалчылара гаршы амансыз мүбаризә апаран бир гәһрәмән олмағла бәрәбәр, һәм дә бәшәри һиссләрлә јашајан, севән, инчә гәлбә малик олан көзәл бир халг ашығыдыр. Инди «Короғлу» операсындан сөһбәт дүшәндә көз өнүндә Бүлбүл дајаныр. Онун јаратдығы Короғлу образы әсләр бөјү дилләрдә сөйләнәчәкди.

Бүлбүл јалныз өз вокал сәнәти илә мәшһур дејилди. О, көркәмли мүәллим, милли мусигини дәриндән билән алим, маһир тәшкилатчы иди. О, узун илләр бөјү Азәрбајҗан Дөвләт Консерваторијасынын проффессору олмуш, бир чох истәдадлы мүғәнниләр јетишдирмишди. Бүлбүл Совет Азәрбајҗанынын вокал сәнәтинин там бир мәктәбини јаратмышды. Елмләр Академијасынын Ме'марлығ вә Инчәсәнәт Институтунун бүнөврәсини гојанлардан бири дә Бүлбүл олмушду. Онун бир сыра елми әсәрләри вардыр ки, бу әсәрләр Азәрбајҗан мусиги мәдәнијәтинин тарихини өјрәнән тәдигатчылар үчүн гүмәтли мәnbәди.

Бүлбүл Азәрбајҗан милли мусиги әләтләринин оригиналлығыны һәмишә горумушду. «Тар мәктәби», «Қаманча мәктәби» вә «Балабан мәктәби» ки, тәдрис китабларынын чапа һазырланмасында вә көркәмли ханәндә Чаббар Гарјагды оғлунун 300 маһны вә тәснифинин фоноваликә јазылмасында Бүлбүлүн бөјүк хидмәтләри олмушду.

Бүлбүл 1932-чи илдән башлајарағ Азәрбајҗан Дөвләт Консерваторијасы јанында тәшкил едилмиш елми-тәдигат мусиги кабинәсинә башчылығ етмишди. Бу кабинә Азәрбајҗан халг мусигиси вә шифаһи јарадычылығы нүмүнәләринин топланмасы илә мәшғул иди. Бүлбүлүн гајғы вә рәһбәрлији кабинәнин ишиндә дөнүш јаратмышды. Бурада миндән чох муғам нүмүнәси, халг ојун һавасы, маһны нота јазылмышды. Јүз чап вәрәгиндән артығ халг нағыл вә дастанлары, классик ашығларын әсәрләри, мусиги һадимләринин әлјазмалары вә хатирәләри топланмышды. Ашығ вә ханәндә јарадычылығына даир 25 чап вәрәги һәминдә хуләсә тәртиб едилмишди. Азәрбајҗан милли мәдәнијәти тарихини өјрәнмәк үчүн бу материалларын мисилсиз әһәмијјәти варды.

Бүлбүл Азәрбајҗанын милли мәдәнијәт инчиләрини топламағла бәрәбәр, халг мусигиси ирсини өјрәнир, ејни заманда онларын көзәл нүмүнәләрини тәблиғ едирди.

Бүлбүл тәсниф охумағда вә көзәл гавал вурмағда ханәндәләрдән фәргләнирди. Тәснифханлығда вә гавал вурмағда онун адыны Мәшәди Иси, Чаббар Гарјагды оғлу вә Мәшәди Мәммәд Фәрзәлијев илә бирликдә чәксәк һеч дә јанылмарығ. Чүнки истәдадлы мүғәнни Бүлбүл дә тәснифләри бу бөјүк сәнәткарлар ки, хусуси бир илһамла охумушду. Онун тәснифләрини динләјән һәр кәс өзүнү хош бир әләмдә һисс едир, елә бил дүнјаја јенидән кәлир. Бүлбүлүн мәләһәтли сәси бүтүн кәдәр вә гүссәни унутдурур, адамда јени арзулар ојадыр, инсан јашајыб јаратмағ арзусу илә чырпыныр.

Бүлбүлүн ханәндәлик сәнәтинә јахындан бәләд олан вә онун сәнәткарлығ габилитјәтини һәмишә жүксәк гүмәтләндирән Мирзә Ибраһимов јазмышдыр: «...Бүлбүл Азәрбајҗанда әсләр бөјү давам етмиш ханәндә вә ашығ сәнәтинин ән јахшы чәһәтләрини классик вокал мәктәбинин

наилијетләри илэ бирлешдирэрэк тэкараролунмаз, чазибэдар бир сәнэт жаратмышдыр. Азәрбајчан халг һаваларыны, муғаматы вә муасир опералардан аријалары Бүлбүл мүстәсна бир усталыгла ифа едир. Онун сәсиндәки мәләһәт вә көзәллик инсанын үрәјиндә нәһајәтсиз хош дуј-гулар ојадыр».¹

1938-чи илдә Азәрбајчан инчәсәнәтинин Москвада кечирилән биринчи онкүнлүјүндә Бүлбүл бөјүк мүвәффәғијјәт газанмышдыр. Мәркәзи мәтбуатда Азәрбајчан бүлбүлүнүн көзәл сәси, артистлик мәһарәти һаггында мараглы рәјләр јазылмышды. Совет инчәсәнәтинин Станиславски, Нежданова, Козловски, Прокофјев, Шостакович, Хачатурјан кими көркәмли һадимләри Бүлбүлүн вокал истәдадына јүксәк гijмәт верир, онун һаггында дәрин һөрмәт вә рәғбәтлә данышырдылар.

Мәлум олдуғу кими, 1940-чы илин мај ајынын 15-дән 25-дәк Москвада Азәрбајчан Әдәбијјаты декадасы кечирилмишди. Мајын 15-дә Совет Јазычылар Иттифагы клубунда инчәсәнәт усталарынын чыхышы олмушду. Кечәдә чыхыш едән Бүлбүл тәләбкар Москва динләјичиләри тәрәфиндән һәрарәтлә гаршыланды. Көркәмли совет јазычысы Мариетта Шакинјан кечә һаггында өз тәәссуратыны белә ифадә етмишди:

«Мајын 15-дә Совет Јазычылар Иттифагы клубунда Азәрбајчан вә Москва јазычыларынын көрүшү јолдашлыг сәминијјәтинин атәшин бајрамына чеврилди.

...Арасыкәсимләз мусиги сәсләри ешидилир... Биз Азәрбајчан халгынын Бүлбүл тәрәфиндән ичра олунан көзәл маһныларыны динләмәкдән һәзз алырдыг».²

Бундан әлавә Бүлбүл мајын 17-дә П. И. Чајковски адына Москва Консерваторијасынын бөјүк салонунда Сона Бағырова-Мустафајева илэ бирликдә «Ашыг Гәриб» операсындан вә «Аршын мал алан» опереттасындан дуәтләр, «Короғлу» вә «Шаһсәнәм» операларындан аријалар ифа етди.

Москвадан јени сәнәт гәләбәләри илэ гајыдан Бүлбүл вокалистләрин мушавирәсинә һазырлашыр. 1941-чи илин март ајында Бақыда вокал кадрларынын һазырланмасы мәсәләсинә аид Умумиттифаг конференсы чағырылмышды. Бүлбүл конфрансда мәрузә илэ чыхыш етди.

Конфранс иштиракчылары Азәрбајчан Дәвләт Консерваторијасынын вокал факултәсинин ишини бир сәслә бәјәнмиш вә она рәһбәрлик едән профессор Бүлбүлүн педагожи фәалијјәтинә јүксәк гijмәт вермишдиләр. Бүлбүл Азәрбајчанда јени ханәндәләр нәсли јетишдирмәк арзусунда иди. Лакин алман-фашист ишғалчыларынын доғма вәтәнимизә ханнчәсинә һүчуму бөјүк сәнәткара арзусуну һәјата кечирмәјә имкан вермәди.

Бөјүк Вәтән муһарибәсинин ағыр күнләриндә Бүлбүл халгын үмуми ишинә фәдакарлыгла көмәк етди. О, Совет Ордусу һиссәләри илэ Иранда, Гафгаз вә Брјанск чәһәләриндә, ејни заманда өлкәнин һәрби хәстәханаларында өз концертләри илэ адамлары муһаризәјә, дөјүшчүләри фәдакарлыгла руһландырмышдыр.

1943-чү илдә Бүлбүлүн бәдин рәһбәрлији илэ бир груп Азәрбајчан артистләри Брјанск чәһәсинин һәрби һиссәләринә көндәрилмишди. Группа чәһәдә ај жарым галараг 38 концерт вермишди. Бу концертләрдән эксәријјәти Брјанск мешәсиндә, чәһәнин өн хәттиндә бөјүк мүвәффәғијјәтлә кечмишдир. Брјанск чәһәсинин сијаси идарәси труппанын концертләри һаггында јазырды: «Труппанын вердији концертләри програмы өз милли колорити, јүксәк мәдәнијјәти вә ифачылыг усталыгы илэ диггәти чәлб едир. Труппанын чыхышлары Гитлер Алманијасына гаршы апардығымыз азадлыг муһарибәсиндә ССРИ халгларынын бөјүк бирлијини вә гардашлыгыны көстәрән нүмајишләрә чеврилирди. Сәһрада иш апармагын чәтинликләринә бахмајараг, труппа коллективи она тапшырылмыш вәзифәнин өһдәсиндән јахшы кәлди».¹

Бүлбүл дөјүшчүләр гаршысында охудуғу маһныларда һәјатымызын көзәллијини, зәһмәткеш халгын гәһрәмәнлыгыны тәрәннүм едирди. Бу, дөјүшчүләри јени гәләбәләр уғрунда муһаризәјә руһландырды.

Бүлбүлүн рәһбәрлик етдији артист труппасы чәһәдән Москвага гајытды. Муһарибәнин ағыр күнләри олмасына бахмајараг москвалылар Азәрбајчан артистләрини һәмишәки кими һәрарәтлә гаршыладылар. Бүлбүл Иттифаглар Евинин Сутунлу салонунда бөјүк програмла чыхыш етди.

Москвадан доғма вәтәнә гајыдан Бүлбүл јени бир концерт труппасы јарадыб Азәрбајчанын рајонларына сәфәрә чыхды. Бу труппа мухтәлиф шәһәр вә кәндләрдә үч ај зәһмәткешләрә хидмәт етди. Концертдән јығылан 60 мин манат пулу Бүлбүл Мүдафиә фондуна көндәрди.

Гастрол сәфәриндән сонра Бүлбүл Ермәнистан ССР-нин пајтахты Јереван шәһәринә дөвәт едирләр. Бүлбүл Јереванда ермәни бәстәкары А. Тигранјанын «Ануш» операсында (6 дәфә) Саро, Ү. Һачыбәјовун «Короғлу» операсында исә (6 дәфә) Короғлу ролунда чыхыш етмишдир. Мүғәнни Јереван шәһәринин ајры-ајры мүәссисәләриндә концертләр вермиш, һәрби хәстәханаларда чыхыш етмишди. Бүлбүл унутулмаз чыхышлары илэ гардаш ермәни динләјичиләрини һејран гојмушду. Әлбәттә, бүтүн бунлар Ермәнистанын мәркәзи мәтбуатында өз ифадәсини тапырды; мәтбуат Бүлбүлүн сәнәткарлыгына јүксәк гijмәт верирди. ССРИ халг артисти Һајгануш Данилјан Бүлбүлә көндәрдији мәктубунда јазырды:

«Әзиз гардашым Бүлбүлчан.

Сәнәткар үчүн ән бөјүк мукафат — халгын она олан мәһәббәтидир. Сиз бу мәһәббәтә маликсиниз. Сиз халгын ичәрисиндән чыхараг, онун бөјүк үрәјинә олан јолу таныјырсыныз. Бу сизин ән бөјүк артистлик кејфијјәтиниздир. Ермәнистана кәлдијинизә көрә вә һәгиги бир сәнәткар кими үрәјинизи ермәни халгына ачдығыныза көрә мән Сизә дәрин миннәтдарлыгымы билдирирәм. Сизин тәкчә Јереван јох, Ермәнистанын ән узаг рајонларындан кәлмиш тамашачылар динләмишләр. Онлар үрәкләринә јахын олан әфсанәви гәһрәмән Короғлунун образыны Сизин ојунунузда көрүб ешитмәјә кәлмишдиләр. Онлар бир дәфә сизә бахмаг-

¹ М. Ибраһимов. Бөјүк сәнәт очағы. «Коммунист» гәзети, 1958-чи ил, № 99.

² «Азәрбајчан» Әдәбијјаты Декадасы» Бақы. 1940, сәһ. 8—9.

¹ Бах: «Бакински работчи» гәзети, 12 октјабр 1943-чү ил.

ла дојмурдулар. Нәр дөфә Сизи көрүб ешндәндә көнүлләри шад, үрәкләри ачыг гајыдырдылар. Өз истәдадыны бүтүнлүклә халгына бәхш етмиш белә бир намуслу огула ешг олсун! Мән хошбәхтәм ки, Сизинлә бирликдә «Ануш» вә «Короғлу»да чыхыш етдим. Буну мән бүтүн өмрүм боју унутмајачагам. Сизи өз доғма бүлбүлү кими гәбул едән Ермәнистаны јаддан чыхармајын. Сиз бүтүн инсанлар үчүн јаранмышсыныз. Сизин сәнәтниниз инсан үрәјиндән кәлән бөјүк сәнәтдир. Мәним әзиз гардашым, бөјүк Совет Вәтәнимизин вә онун халгларынын хошбәхтлнји наминә даһа да учалын.

*Тезликлә көрүшә гәдәр.*¹

1944-чү илин декабр ајынын 24-дә Тифлиسدә Загафгазија халгларынын Совет мусигиси онкүнлүјүндә Азәрбајчан мусиги усталарынын чыхышы олду. Мүсамирәнин биринчи инссәсиндә ССРИ халг артисти Бүлбүл «Көзләјирәм», «Севкили чанан» нәғмәләрини, һабелә салондакыларын хәһиши вә тәкиди илә «Короғлу» операсындан парчалар охумушду. Күрчү динләјичиләри һәмишәки кими бу дөфә дә Бүлбүлүн чыхышыны бөјүк һөрмәт вә алгышларла гаршыламышдылар².

Бүлбүл дә бөјүк мүғәнниләримиз Чаббар Гарјағды оғлу, Сејид Шушински кими кәһч бәстәкарларла јарадычылыг көмәји көстәрмишдир. О, бир чох Азәрбајчан бәстәкарларына көзәл мәсләһәтләр вермиш, ејни заманда онларын әсәрләрини тәблиг етмишдир. Нијазинни, Гара Гарајевни, Тофиг Гулијевни, Сәид Рүстәмөвүн вә бир чох башгаларынын вокал әсәрләрини көзәл сәсләймәсиндә Бүлбүлүн мүстәсна хидмәтләри олмушду. Гара Гарајев јазмышдыр: «Азәрбајчан бәстәкарлары көзәл сәнәткарымыз Бүлбүлә чох борчлудурлар. Бүлбүл бизим әсәрләримизни јорулмаз тәблиғатчысы, мусигимизни чарчысы, һәм дә дөјүнчүсү иди. Бүлбүл бизим пәһки агыллы мәсләһәтчимиз, мүәллимимиз, һәм дә бир чох әсәрләримизни тәшәббүскары олмушду. О, ејни заманда бизим ишимизә бөјүк тәләбкарлыг һисси илә јанашмагла јарадычылыгымыздакы нөгсанлар илә барышмазды».

Бүлбүл көркәмли бәстәкар Фикрәт Әмирова ағалыг гајгысы көстәрмишдир. Фикрәтин симфо-

ник мугамларынын јарадылмасында Бүлбүлүн бөјүк көмәји олмушду. Буну Фикрәт Әмиров мәтбуат сәһифәләриндә дәфәләрлә етираф етмишдир. О, мәгаләләринин бириндә јазырды:

«Мәним дә јарадычылыг һәјәтым демәк олар ки, ән чох Бүлбүллә бағлыдыр.

Бүлбүлү Азәрбајчан мусигиси һаггында јазылмамыш дәрин мәналы, чанлы бир китаба бәнзәтмәк оларды. Азәрбајчан мусигисинин инчәликләрини өјрәнмәк үчүн мән тез-тез бу китаба мүрачикәт едирдим. Бу вахтадәк аз-чох јаздыгым әсәрләрин ән јахын досту вә мәсләһәтчиси бизим Бүлбүл олмушду. «Шур» вә «Күрд-овшары» симфоник мугамларынын јаранмасында Бүлбүлүн мәнә чох көмәји дәјмишдир. «Үрәк-чаланлар» вә «Көзүн ајдын» мусигили комедијаларыны да мәнә јаздыран Бүлбүл олмушду».¹

1957-чи илин декабрында Азәрбајчан халгы Бүлбүлүн анадан олмамасынын 60, сәһнә фәалијјәтинин исә 40 иллијини бөјүк тәнтәнә илә гејд етди. Өлкәмизин һәр јериндән инчәсәнәт хадимләри, адлы-санлы мусигичиләр, мүғәнниләр, артистләр вә мусигишүнаслар бөјүк нәғмәкары тәбрик етмәк үчүн Бақыја топлашмышдылар. Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасы, М. Ф. Ахундов адына Азәрбајжан Дөвләт Академик Опера вә Балет Театры, Ме'марлыг вә Инчәсәнәт Институту көркәмли мүғәннинин јарадычылығына даир биркә елми сессия кечирмишди.

Јубилеј кечәсиндә тамашачыларын узун заман сакитләшмәк билмәјән һәрарәтли алгышлары илә гаршыланан Бүлбүл һејранедичи сәси илә опера театрына јығышан тамашачылары бир даһа мәфтун етди. О кечә јубилјарын адына өлкәмизин һәр јериндән јүзләрлә тәбрик телеграмлары кәлмишди. Совет инчәсәнәтинин Серкеј Лемешев, Вано Мурадели, Иван Козловски, Акаки Хорава, Давид Ојстрах, Леонид Утјосов, Шара Талјан, Верико Анчапаридзе, Татевик Сазандарјан кими көркәмли нүмәјәндәләри Бүлбүлү — Совет халгларынын бөјүк нәғмәкарыны, истәдадлы Азәрбајчан мүғәннисини алгышлајыр, она ән көзәл арзуларыны билдирдиляр.

1959-чу илдә өлкәмизин пајтахтында Азәрбајчан инчәсәнәти онкүнлүјү заманы Бүлбүл — Короғлу Гыратын белиндә јенидән сәһнәә чыхды. Москвалы тамашачылар бу заман тәәччүбләнмишдиләр. Чүнки 62 јашлы нәғмәкарын охудуғу аријалар, 21 ил әввәл (1938) Азәрбајчан әдәбијјаты вә инчәсәнәти онкүнлүјүндә охудуғу вахтан һеч дә сечилмирдди. Чүнки, Бүлбүлүн сәсиндәки мәзијјәт, ширинлик, әзәмәт һеч бир заман дәјишмәмишдир. Бу исә бир чох мусигичиләри һағлы олараг һејрап етмишди. Көркәмли рус бәстәкары Соловјов-Седој демишдир:

«Короғлу» илә мәним танышылыгым биринчи Азәрбајчан декадасында олмушду. ССРИ халг артисти Бүлбүл мәни сон дәрәчә һејран етди. Инди дә о, Короғлунун аријаларыны 20 ил бундан әввәлки кими мәһарәтлә ифә едир. Онун көзәл сәси, сәнәткарлыг усталыгы һеч дә дәјишмәмишдир.²

¹ Ф. Әмиров. Сәнәткар мүәллим. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» газети, 30 сентјабр 1961-чи ил, № 38.

² Бах: А. Мәмәдова. Бүлбүл. Бақы, 1965-чи ил, сәһ. 102.

Бүлбүл Әлјар ролунда (1938-чи ил).

¹ Бах: А. Мәмәдова. Бүлбүл. Бақы, 1965, сәһ. 73.

² «Әдәбијјат» газети, 2 јанвар 1945-чи ил, № 1.

1961-чи илин жаында Бүлбүл догма вэтэни Гарабага сәфәрә чы-хыр. Онун Бәрдә, Ағдам, Степанакерт вә Шуша шәһәрләриндә күтлә-рә гаршысында чыхышлары бөјүк мүнәфәғијәтләр кечир. Бүлбүлү концертләрдә онун 15 јашлы оғлу Полад (пианода) мүнәјәт едирди. Бүлбүлүн Шушада вердији концертләрин програмы әсәсән муғам вә тәснифләрән ибарәт иди. «Гарабағ шикәстәси», «Галада јатмыш идим», «Кәлин кедәк Дашалтына кәзмәјә», «Гарабағда бир дәнәсән» кими гәдим халг маһныларыны, «Шур» вә «Раст» тәснифләрини јүксәк зөвглә охујан мүнәнидән динләјичиләр билмәррә ал чәкмәк истәмир-диләр. Бүлбүлүн сон концерт Шушанын кечмиш Реалны мәктәби ад-ланан бинасынын кениш салонунда олду. Бурада Шушанын узаг кәнд-ләриндән белә јүзләрлә тамашачы топлашмышды. Бүлбүл оғлу Полад илә сәһнәдә көрүнәдә тамашачылар ајаға галхыб севимли мүнәнини сүрәкли алгышларла гаршыладылар. О кечә Бүлбүлүн ширин нәғмәләр-рини динләмәк бу сәтирләрин мүнәллифинә дә гисмәт олмушду.

Мән Бүлбүлү 20 илдән артыг иди ки, динләјирдим. Лакин о кечә-ки кими илһамла охудуғу хатырыма кәлмир. Бүлбүл чох охуду. О, өз еллиләринин арзуладығлары маһнылары дәнә-дәнә, бөјүк нәвәслә оху-јурду: Бүлбүлүн сәсиндә «Дашалты» чајынын шырылтысы, «Топхана» бұлбұлләринин чәһ-чәһи, «Гаја башы»ндакы кәкликләрин гагылтысы, «Иса булағы»нын пычылытысы ешидилир, доғма јурдун нәфәси дујулур-ду. Доғма јурд елә бил ки, Бүлбүлә јени руһ, јени гүввә, јени нәфәс вермишди. Бүлбүл охујур, үрәкләри һәјәчана кәтирирди. Бу концерт бөјүк нәғмәкарнын өз доғма вәтәниндә сон чыхышы олду. Шүбһәсиз, о кечә һеч кәсин ағлына белә кәлмәзди ки, ики ајдан сонра Гарабағ бұл-бүлү әбәди олараг сусачагдыр...

1961-чи ил сентјабрын 26-да амансыз өлүм Бүлбүлүн мәһәббәтлә чырпынан бөјүк үрәјини дөјүмәкдән гојду. Азәрбајҗан бұлбүлү әбә-дијјәтә говушду. Бүлбүлүн вахтсыз вәфаты Азәрбајҗан мәдәнијјәти үчүн бөјүк итки иди. Бүлбүлүн табуту өнүндә һәјәчанла охудуғу ше-риндә Сүләјман Рүстәм милјонларын кәдәрини ифадә едирди:

Кетдин нијә достум белә еркән арамыздан,
Вар одлу үрәкләрдә јерин, еј көзәл инсан.
Еј маһныларын шаири, еј һәр сөзү көјчәк,
Торпаг ананын гојнуна кирсән дә оғул тәк,
Һәр ан сәни хатырлајачаг бил ки, көнүлләр.
Һаггында сәнин сөјләјәчәк шанлы нәсилләр:
Елчин узун илләр, јени бұлбүл кими өтдүн,
Бұлбүл кими кәлдин, јенә бұлбүл кими кетдин!

* * *

Азәрбајҗан вокал сәнәти тарихиндә Бүлбүлүн зәнкин вә тәкрар-олунмаз јарадычылығы хүсуси јер тутур. О, 50 ил халг шәнликләриндә, мусигили мәчлисләрдә, концерт салонларында, радиоа инсанын гәл-биндә ән үлви һиссләр ојадан нәғмәләри илә үрәкләрдә өлмәз һәјкәл учалтмышды. Бөјүк мүнәнијә үмумхалг һөрмәтини јазычы, Сүләјман Рәһимов белә ифадә етмишдир:

«Бүлбүл Азәрбајҗан халг мусигиси илә мүасир, мүрәккәб мусиги

сәнәтинин маһир ифачыларындандыр. Бүлбүл профессордур, ханәндә-дир. Бүлбүлүн сәнәти һамыја чатыр. Ону фәһлә дә, колхозчу да, алим дә, тәләбә дә, ушаг дә, бөјүк дә, кичик дә динләјир... Чүнки Бүлбүл өз динләјичиләринин һамысынын үрәјинә јол ачмағы, бурада јува салма-ғы бачарыр. Елә бир адам тапмаг олмаз ки, о, Бүлбүлүн сәнәтини сев-мәсин, она һейран олмасын!

Бүлбүл дејәндә, көзүмүз доланыб ахтаранда, Бүлбүлү ким, ја ким-ләрлә мүнәјәсә етмәк истәјәндә көзүмүзүн габағына Үзејирбәј кәлир, Сәмәд Вурғун кәлир... Мәним мүнәһизәмә көрә Үзејирбәј мусиги әлә-миндә һансы бир јери тутурса, Сәмәд Вурғун мүасир ше'рдә һансы бир мөвгедә дајанырса, Бүлбүл дә вокал-сәһнә сәнәти әләминдә белә бир јери тутур, белә бир мөвгедә дајаныр».¹

Бүлбүл Азәрбајҗан халг әдәбијјатыны, классик ше'римизи дәрин-дән билән, дујуб севән бир сәнәткар иди. Бүлбүл охудуғу тәсниф вә муғамларда Фүзули, Закир, Сејид Әзим, Вагиф ше'ринин мә'на вә кө-зәллијини динләјичијә усталыгла чатдырырды. О, гәзәлләрин сечилмә-синә тәләбкарлыгла јанашар, охудуғу маһныларә олдуғча мә'налы, ој-наг вә көзәл сөзләр сечәрди. Маһнылары мусиги образлары васитәси илә ифа етмәкдә, сөзләри доғру-дузкүн тәләффүз едиб динләјичијә рән-карәнк бојалар, бәдин ифадәләр — нәһәјәт ајдын нидаларла чатдыр-магда Бүлбүл илә һеч бир мүнәни ајағлашә билмәмәшди. Азәрбајҗан фолклоруна, бајаты вә гошмаларына танышлығы кәлдикдә исә һәр бир әдәбијјатчы она һәсәд апара биләрди.

Халг мусигисиндәки мәзмуну, форма хүсусијјәтләрини вә интона-сија көзәлликләрини дујмагда, һәр бир муғамын ше'бәләрини мәзмун вә формасына көрә мүхтәлиф тәрздә, өзү дә һәр дәфә зөвглә, үрәклә, усталыгла охумагда Бүлбүллә јарышмаг асан дејилди.

Бүлбүл өз сәсини истәдији кими идәрә едирди. О, вокал техника-сыны ишләтмәкдә, сәсини ојнатмагда маһир уста иди. Бүлбүл муғам операларында чыхыш едәркән бөјүк устады Чаббар Гарјағды оғлунун ифачылыг мәһарәтиндән дә бачарыгла истифадә едирди.

Бүлбүлүн сәнәти чохмәһәтли, рәнкарәнк бир сәнәтдир. О, Азәр-бајҗан халгынын һавалары илә јанашы, гардаш халгларын маһнылары-ны вә дүнја мусигисинин көзәл нүмунәләрини дә бөјүк сәнәткарлыгла ифа едирди. Бүлбүл өз ана дилиндән башға ермәни, күрчү, кумык, фарс, рус, Италија дилләриндә сәрбәст охујурду.

О, дүнја вокал сәнәтинин ән көзәл ән'әнәләрини јарадычы бир су-рәтдә мәнимсәмишди. Карузо, Чило, Шалјапин, Нежданова, Собинов кими өлмәз Европа вә рус мүнәниләринин јарадычылығларыны мәһәб-бәтлә севирди. О, Шәргин бөјүк мүнәниси, Азәрбајҗан вокал сәнәти-нин баниси Чаббар Гарјағды оғлунун сәнәтинә вәләһ иди. Тәсадуфи дејилдир ки, Бүлбүл Азәрбајҗанда ханәндәлик сәнәтиндән данышанда һәмишә биринчи олараг Чаббар Гарјағды оғлунун адыны ифтихарла чәкмиш, ону «ханәндәләрин атасы», «нәғмәләримизин баниси», «муси-гимизин чанлы тарихи» адландырмышды.

Бүлбүлүн тәкраролунмаз сәнәти, зәнкин вә тәрәвәтли сәси бир чох

¹ С. Рәһимов. Фәхримиз. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1957-чи ил, № 52.

мәшһур мусигичиләрнн, мусигишүнасларын диггәт мәркәзиндә олмуш-дур. Бүлбүлүн ифачылыг мәһарәтинә һејран олан ССРИ халг артисти Б. Мордвинов јазмышды: «Азәрбајҗан операсынын исте'дадлы артистләри ичәрисиндә көркәмли сәһнә устасы олан Бүлбүл хүсуен олараг гејд олунмалыдыр. О, сон дәрәчә мәһарәтлә охујур, һәрәкәтләри исә ол-дугча ритмикдир.

Бүлбүл надир һалларда тәсадүф едилән, бөјүк мәдәнијјәт саһибн олан актјордур».¹

Көркәмли ермәни мусигишүнасы А. Шаһвердијан да Бүлбүл сәнә-тинә јүксәк гижмәт вермишдир. О јазырды: «Мүғәһниләр ичәрисиндә ән биринчи јерләрдән бирини Бүлбүл тутур. Бу исте'дадлы мүғәһнинин тәрчүмеји-һалы олдугча мараглыдыр. 12 јашындан ханәндәлијә баш-лајан Бүлбүл, бүтүн Азәрбајҗаны долашараг өз көзәл сәси вә мәһарәти сәјәсиндә халг күтләләринин бөјүк һөрмәтини газанмышдыр, һәлә кәһч јашларындан Авропа охумаг үслубуна малик олмаг мәгсәдинн өз гар-шысында гојан Бүлбүл бир чох илләр Италијада тәһсил алмагла өз арзусуна чатды. Нәтичәдә Бүлбүл Азәрбајҗан операсынын көркәмли актјору олду».²

Бүлбүл Миланда тәһсил аларкән онун кениш диапазонлу сәси, шаг-раг зәнкуләләри Италијанын мусиги ичтимаијјәтинин нәзәринн өзүнә чәлб етмишди. Һәлә 1931-чи илин әввәлләриндә «Арте-Ностра» адлы мәшһур мусиги журналы өз нөмрәләринин бириндә Бүлбүлүн шәкли илә бирликдә онун һәјаты вә јарадычылыгы һаггында мөгалә дә вер-мишдир. Бу мөгаләдән сонра Бүлбүл бүтүн Миланда таныныр. Бундан сонра «Колумбија» грамофон фирмасы онун сәсинн вала јазмыш, дүнјанын бир чох өлкәләриндән она дә'вәтнамәләр көндәрилмишди.

Азәрбајҗан бүлбүлүнүн көзәл сәсинә маһнылар, шәрләр гошул-муш, бир чох шаирләр, о чүмләдән Сәмәд Вурғун, Рәсул Рза, Микајыл Рәфили, Дмитри Шостакович, Вано Мурадели, Шара Талјан, Верико Анчапаридзе, Сејид Шушински, Гурбан Пиримов, Сидги Руһулла, Мәһ-ди Мәммәдов вә диҗәр көркәмли сәнәткарлар дәфәләрлә өз чыхышла-рында Бүлбүл сәнәтинә јүксәк гижмәт вермишләр. Бүлбүлү јахындан таныјан вә јарадычылыгыны һәдсиз дәрәчәдә севән көркәмли дирижор, ССРИ халг артисти Нијази јазмышдыр: «Мән Ф. Шалјанини рус опе-расынын новатору, Бүлбүлү исә Азәрбајҗан операсынын новатору һе-саб едирәм.

Әкәр биз Шалјанинин ифачылыг габилитјетини, онун ифа етдији мусигинин руһуна нечә нүфуз етдијини, орадакы мә'наны вә дәринлији нечә ахтардыгыны, образларла гајнајыб гарышараг өз гәһрәмәнлары-нын тәлеји илә нечә јашадыгыны дәрк едиркәсә, демәк Бүлбүлүн дә сәнәткарлыгынын динләјичиләрә гүдрәтли тәсиринин сәбәбләрини өзү-мүз үчүн ајдын етмиш олуруг. Бүлбүлүн профессионал ифачылыг мәк-тәби јаратмаг саһәсиндәки бөјүк хидмәтләрини гижмәтләндирмәк чох чәтиндир.

Мән елә һесаб едирәм ки, Бүлбүлүн Азәрбајҗан вокал сәнәти саһә-

синдәки ханәндәләримиз үчүн көстәрдији хидмәт, Үзејир Һачыбәјовун бәстәкарларымыза көстәрдији хидмәт гәдәр гижмәтлидир.

Биз фәхр едирик ки, Бүлбүл халгымызын бүлбүлүдур: Бүлбүл би-зимдир».¹

Бүлбүл Азәрбајҗан халгынын ифтихарыдыр. Онун бүтүн чағырыш-ларда Азәрбајҗан ССР Али Советинә депутат сечилмәси дә бөјүк сә-нәткар аүмүмхалг мәһәббәтинин ифадәси иди. О, бүтүн һәјаты боју Азәрбајҗан милли мәдәнијјәтинин инкишафы уғрунда чалышмышдыр. Бүлбүлүн хидмәтләрини јүксәк гижмәтләндирән Коммунист Партијасы вә Совет һөкүмәти ону ССРИ Дөвләт мұкафатына, орден вә медаллара лајиг көрмүшдур.

Азәрбајҗан вокал инчәсәнәтинин ән көркәмли нүмајәндәләриндән бири олан Бүлбүл бөјүк мүғәһни иди. О, опера артистлијини (мусигили-драм усталыгыны) јүксәк пилләјә галдырмышды. Бүлбүл чох надир мүғәһни олмагла, сәһнәмиздә илк дәфә олараг опера актјорлуғу илә ханәндәлик сәнәти арасында мөһкәм вәһдәт јаратмышды.

Онун сәһнәдә чанландырдығы сурәтләр истәр вокал усталыгы, ис-тәрсә дә сәһнә мәдәнијјәти чәһәтдән тәкраролунмаздыр. Бүлбүлүн сон дәрәчә инчә вә јумшаг тембрли сәси вар иди. Ејни заманда бу сәсдә һә-рарәтли темперамент, јүксәк эзәмәт вә никбинлик кејфијјәтләри дә һәд-диндән артыг зәнкин иди. Бүлбүл ики октава јарым сәс диапазоны олан лирик-драматик тенордур. Сәсә динамик нахышлар вурмагда, ону истәдији кими рәндәләмәкдә, чила-ламагда, ејни заманда сәси бүтүн-лүклә өзүнә табә едиб идарә етмәкдә Бүлбүл мисилсиз уста иди.

Азәрбајҗан сәһнәси истәр Бүл-бүлә гәдәр, истәрсә дә ондан сонра көзәл сәсли тенорлар чох көрмүш-дур. Лакин онларын һеч бири вокал усталыгында Бүлбүл сәвијјәсинә галха билмәмишләр. Бүлбүлүн сәси-нин бир сирри дә ондадыр ки, бу мә-ләһәтли сәс инсан гәлбинә асанлыг-ла јол тапыр. Көрүнүр тәһнәт Бүлбүлә сәс верәркән һеч нәји ондан әсиркәмәмишдир. Даһа доғрусу, Бүлбүлүн сәси мүсәлманлар демиш-кән: «Аллаһ веркисн» иди.

Бүлбүлүн сәсиндә бөјүк бир чазибә гүввәси варды. Мән Бүлбүлүн

Бүлбүл Короглу ролунда (1950-чи ил).

¹ «Советская музыка» журналы. Москва, 1938-чи ил, № 4, сәһ. 321.

² А. Шаһвердијан. Музыкальны театр Азәрбајҗана. Искусство азербәјҗанского народа. Москва-Ленинград, 1938-чи ил, сәһ. 25—26.

¹ Нијази. Көзәл инсан вә јолдаш. «Коммунист» гәзетн, 1957-чи ил. № 304.

концертлариндә динләјичиләрин чүрбәчүр һаллара дүшдүјүнү, өзүнү унутдуғуну, гәрибә һәјәчан вә һиссләр кечирдијини дәфәләрлә мұшаһидә етмишәм. Бүлбүлү сонсуз еһтирасла динләјән тамашачынын шадлығындан аз гала ганадланыб учмаг истәдијини, онун үзүндә, көзләриндә гејри-ади севинч әламәтләринин ојнадығыны, бә'зән дә кәдәрләниб дәрин хәјала далдығыны чох көрмүшәм. Чүнки, Бүлбүлүн нәғмәләри инсандә јашамаг, јаратмаг дүјгулары ојадыр, ону нәчиб ишләрә сөвг едир, мәрд, мұбариз, сәдагәтли олмаг һиссләри ашылајырды.

Бүлбүл гәдим халг нәғмәләрини вә тәснифләри өзүнәмәхсус усталыгла охујарды. Онун хүсуси бир мәһарәтлә охудуғу: «Јаз кәлир», «Чал ојна», «Сүсән-сүнбүл», «Јахан дүјмәлә», «Иннабы», «Галада јатмыш идим», «Хумар олдум» кими маһнылар, «Раст», «Шур», хүсусилә «Фүзули тәснифләри» милли репертуарымызын надир инчиләридир.

Бүлбүлдә ифачылыг мәдәнијјәти сон дәрәчә үстүн иди. Хүсусилә, онун сәһнә мәдәнијјәтинә сөз ола билмәзди. Бүлбүлүн сәһнә әдасы, инчә һәрәкәтләри, хош тәбәссүмү бир сөзлә сәһнә давраышы һәддиндән артыг көзәл иди. Үзејирбәј һачыбәјов ханәндәнин истәр сәһнә, истәрсә дә охумаг мәдәнијјәти илә чидди марагланарды вә һәмишә охума мәдәнијјәтиндән сөз дүшәндә биринчи нөвбәдә Бүлбүлү мисал чәкәрдиди: «...Бүлбүлүн үстүнлүјү ондадыр ки,... һәр шәјдән әввәл ифачылыг мәдәнијјәтинә јијәләнмишдир».¹

Бүлбүлүн мүғәннилик фәалијјәти, һәр шәјдән әввәл Азәрбајҗан опера театры илә бағлы олмушдур. Мәһз бурада онун көзәл истәдады өзүнү көстәрмиш вә шахәләнмишдир. Бүлбүл Азәрбајҗан вокал, һәм дә опера театры тарихиндә бөјүк, лакин аз өјрәнилмиш сәрвәтдир. Бүлбүл дејиләндә опера сәһнәмизин кешмәкешләри јада дүшүр, Сәрвәр, Әскәр, Әлјар, Короғлу кими јаратдығы унутулмаз сурәтләр чанланыр. О, Азәрбајҗан опера сәһнәсинә јени форма, јени мәзмун, јени аләм кәтирән илк тенорлардан биридир. Бүлбүл тамашачыны елә биринчи пәрдәдән алудә едирди. Чүнки Бүлбүлдә һәм надир һалларда тәсадүф едилән инчә сәс, һәм дә бөјүк артистлик мәһарәти күчлү иди. Буна көрә дә онун ады нәнки Азәрбајҗан, ејни заманда совет опера сәнәти тарихинә гызыл һәрфләрлә һәкк олунмушдур.

Бүлбүлдә бөјүк үрәк вар иди. Мәнсәбдән, шөһрәтдән узаг иди. Онун мұкафаты халгын алгышы, халгын мәнәббәти олмушдур. О, кениш халг күтләләри үчүн охумагдан һәзз алар, хошланарды. Бүлбүл концертләрдән кәлән кәлири халгын хејријјә ишләринә сәрф едәрди.

Бүлбүл јүксәк мәдәнијјәтли мүғәнни, көзәл нәтиг иди. Онун данышығы да охумағы кими ајдын, ширин вә долгунду. Сон дәрәчә тәмизкар, сәлигәли, һәм дә гонагпәрвәр иди. Јемәкләр ичәрисиндә ән чох хошладығы плов иди. һәмишә наһар масасынын үстүндә чүрбәчүр конфет, мүтләг тәзә мејвә оларды... Өзү дә олдуғча тәвазөкар, сәдә вә меһрибан иди.

Бүлбүл Азәрбајҗан вокал сәнәти тарихиндә мөвгејинин бөјүк олдуғуну билирди. Лакин бунунла белә өзүнү чәкмәз вә сәнәтдә «Мәнәм-

мәнәм» демәзди. Сәнәтдән сөз дүшәндә о һәмишә өз бөјүк мүәллим Чаббар Гарјағды оғлунун адыны чәкәрди... Ејни заманда Шәкили Әләс-кәрин, Секаһ Исламын, Сејид Шушинскинин адларыны да һөрмәтлә јад едәрди.

Бир дәфә мән ондан Хан Шушински һаггында фикрини өјрәнмәк истәдим. Бүлбүл чох гыса вә ајдын чаваб верди:

— Хан көзәл сәнәткардыр. Мән онун хәтрини чох истәјирәм...

Бу бөјүк сәнәткар 50 ил көзәл, инчә вә шәфалы сәси илә үрәкләрә, очагларә, вәтән торпағына севинч кәтирмишдир. Онун милјонларла пәрәстишкары вардыр.

Бүлбүлүн тәкраролунмаз вокал сәнәтини, онун унутулмаз хидмәтләрини там гијмәтләндирмәк һеч дә асан дејилдир. Лакин бирчә ону әләвә етмәк олар ки, Бүлбүл өз бөјүк сәнәти илә 50 ил барлы, «мејвәли» муғам бағымызы, «күл-чичәкли» маһны бағчамызы бәзәмиш вә беләликлә мә'нәви сәрвәтимизни даһа да зәнкинләшдирмишдир.

Бүтүн өмрү боју халга, вәтәнә илһамла хидмәт етмәк нүмунәсини Бүлбүл өлмәз сәнәти илә сүбүт етмишдир. Онун көзәл, мисилсиз сәнәти, халга сон дәрәчә јахын вә әзиздир. Бүлбүлүн мәлаһәтли сәси халгын гәлбиндә һеч заман сусмајачагдыр. Онун маһнылары бу күн дә инсан өмрүнә бол-бол һәјат севинчи бәхш едир.

¹ Бах: Ү. һачыбәјов. Охума мәдәнијјәти һаггында. Әсәрләри, II чилд, Бақы, 1965, сәһ. 163.